

अमरकोषः

मङ्गलाचरणम् १.१

prayer	यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः	१
	सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च	२

प्रस्तावना १.२

introduction	समाहृत्यान्यतन्त्राणि संक्षिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः	३
	संपूर्णमुच्यते वर्गेनामलिङ्गानुशासनम्	४

परिभाषा १.३

instructions	प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित्	५
	स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित्	६
	भेदाख्यानाय न द्वन्द्वो नैकशेषो न संकरः	७
	कृतोऽत्र भिन्नलिङ्गानामनुक्तानां क्रमादृते	८
	त्रिलिङ्ग्यां त्रिष्विति पदं, मिथुने तु द्वयोरिति	९
	निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं, त्वन्ताथादि न पूर्वभाक्	१०

स्वर्गवर्गः १.४

heaven	स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः	¹ ११
	सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम्	१२
gods	अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा विबुधाः सुराः	² १३
	सुपर्वाणः सुमनसस्त्रिदिवेशा दिवौकसः	१४
	आदितेया दिविषदो लेखा अदितिनन्दनाः	१५
	आदित्या ऋभवोऽस्वप्ना अमर्त्या अमृतान्धसः	१६

¹ स्वः, द्वौ, दिव्

² सुपर्वन, सुमनस्, दिवौकस्, दिविषद्, अमृतान्धस्,

	बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः	१७
	वृन्दारका, दैवतानि पुंसि वा, देवताः स्त्रियाम्	१८
groups of gods	आदित्यविश्ववसवस्तुषिताऽभास्वरानिलाः	१९
	महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः	२०
demigods	विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिंनराः	२१
	पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः	२२
demons	असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवाः	२३
	शुक्रशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः	^३ २४
buddha	सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः	२५
	समन्तभद्रो भगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः	^४ २६
	षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः	२७
	मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः, शाक्यमुनिस्तु यः	gautama २८
gautama	स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनश्च सः	२९
	गौतमश्चार्कबन्धुश्च मायादेवीसुतश्च सः	३०
brahma	ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः	^५ ३१
	हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः	३२
	धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरिञ्चिः कमलासनः	३३
	स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृग्विधिः	३४
	नाभिजन्माण्डजः पूर्वं निधनः कमलोद्भवः	**
	सदानन्दो रजोमूर्तिः सत्यको हंसवाहनः	**
vishnu	विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्टरश्रवाः	^६ ३५
	दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः	३६
	दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः	३७
	पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गी विश्वक्सेनो जनार्दनः	३८
	उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः	३९
	पद्मनाभो मधुरिपूर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः	४०
	देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः	४१
	वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः	४२

^३ सुरद्विष

^४ भगवत्, मारजित्, लोकजित्, अद्रयवादिन्, शास्तु

^५ ब्रह्मन्, परमेष्ठिन्, धात्, स्रष्ट, वेधस्, विधात्, विश्वसृज्, नाभिजन्मन्

^६ विष्टरश्रवस्, शार्ङ्गिन्, कैटभजित्

स्वर्गवर्गः १.४

	विश्वम्भरः कैटभजिद्विधुः श्रीवत्सलाञ्छनः	४३
	पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकान्तकः	**
	जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुरमर्दनः	**
krishna's father	वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदन्दुभिः	४४
balarama	बलभद्रः प्रलम्बघ्नो बलदेवोऽच्युताग्रजः	४५
	रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः	४६
	नीलाम्बरो रौहिणेयस्तालाङ्को मुसली हली	४७
	संकर्षणः सीरपाणिः कालिन्दीभेदनो बलः	४८
kamadeva	मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः	४९
	कंदर्पो दर्पकोऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः	५०
	शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः	५१
	पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः	⁷ ५२
kama's arrows	अरविन्दं अशोकं च चूतं च नवमल्लिका	**
	नीलोत्पलं च पञ्चैते पञ्चबाणस्य सायकाः	**
kama's powers	उन्मादनस्तापनश्च शोषणः स्तम्भनस्तथा	**
	संमोहनश्च कामस्य पञ्च बाणाः प्रकीर्तिताः	**
kama's son	ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्यादनिरुद्ध उषापतिः	५३
lakshmi	लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया	५४
	इन्दिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया रमा	**
	भार्गवी लोकजननी क्षीरसागरकन्यका	**
krishna's conch	शङ्खो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रं सुदर्शनः	krishna's discus ५५
his mace, sword	कौमोदकी गदा, खड्गो नन्दकः, कौस्तुभो मणिः	his jewel ५६
his bow	चापः शार्ङ्गं, मुरारेस्तु श्रीवत्सो लाञ्छनं स्मृतम्	his mark **
his horses	अश्वाश्च शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः	**
his charioteer	सारथिर्दारुको, मन्त्री ह्युद्धवश्चानुजो गदः	his minister and brother **
garuda	गरुत्मान् गरुडस्ताक्षर्यो वैनतेयः खगेश्वरः	५७
	नागान्तको विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाशनः	५८
shiva	शम्भुरीशः पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः	५८
	ईश्वरः शर्व ईशानः शंकरश्चन्द्रशेखरः	६०
	भूतेशः खण्डपरशुर्गिरीशो गिरिशो मृडः	६१

⁷ पुष्पधन्वन्

स्वर्गवर्गः १.४

	मृत्युञ्जयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः		8 ६२
	उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः शितिकण्ठः कपालभृत्		६३
	वामदेवो महादेवो विरूपाक्षस्त्रिलोचनः		६४
	कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः		६५
	हरः स्मरहरो भर्गस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः		६६
	गङ्गाधरोऽन्धकारिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः		६७
	व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणूरुद्र उमापतिः		६८
	अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्च गजारिश्च महानटः		**
shiva's hair	कपर्दी ऽस्य जटाजूटः, पिनाको ऽजगवं धनुः	shiva's bow	६९
his attendants	प्रमथाः स्युः पारिषदा, ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः	divine mothers	७०
divine mothers	ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा		**
	वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा सप्त मातरः		**
shiva's powers	विभूतिर्भूतिरैश्वर्यं अणिमादिकं अष्टधा		७१
eight powers	अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा		**
	प्राप्तिः प्राकाम्यं ईशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः		**
parvati	उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी		७२
	शिवा भवानी रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला		७३
	अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चण्डिकाऽम्बिका		७४
	आर्या दाक्षायणी चैव गिरिजा मेनकात्मजा		**
	कर्ममोटी तु चामुण्डा चर्ममुण्डा तु चर्चिका		**
ganesha	विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः		७५
	अप्येकदन्तहेरम्बलम्बोदरगजाननाः		७६
kartikeya	कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः		9 ७७
	पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सेनानीरग्निभूर्गुहः		७८
	बाहुलेयस्तारकजिद्विश्राखः शिखिवाहनः		७९
	षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः		८०
nandi	शृङ्गी भृङ्गी रिटिस्तुण्डी नन्दिको नन्दिकेश्वरः		**
indra	इन्द्रो मरुत्वान्मघवा बिडौजाः पाकशासनः		10 ८०
	वृद्धश्रवाः सुनासीरः पुरुहूतः पुरन्दरः		८१

⁸ कृत्तिवासस्, कृशानुरेतस्

⁹ शरजन्मन्

¹⁰ मरुत्वत्, मघवन्, बिडौजस्, वृद्धश्रवस्, सुनामन्, वृत्रहन्, वृषन्, स्वाराज्, तुराषाट्, ऋभुक्षिन्

	जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः		८३
	सुत्रामा गोत्रभिद् वज्री वासवो वृत्रहा वृषा		८४
	वास्तोष्पतिः सुरपतिर्बलारातिः शचीपतिः		८५
	जम्भभेदी हरिहयः स्वाराणनमुचिसूदनः		८६
	संक्रन्दनो दुश्च्यवनस्तुराषाण्मेघवाहनः		८७
	आखण्डलः सहस्राक्ष ऋभुक्षाः, तस्य तु प्रिया		८८
indra's wife	पुलोमजा शचीन्द्राणी, नगरी त्वमरावती	indra's city	८९
his horse, charioteer	हय उच्चैःश्रवाः, सूतो मातलिः, नन्दनं वनम्	indra's garden	¹¹ ९०
indra's palace	स्यात् प्रासादो वैजयन्तो, जयन्तः पाकशासनिः	indra's son	९१
indra's elephant	ऐरावतो ऽभ्रमातङ्गैरावणाऽभ्रमुवल्लभाः		¹² ९२
indra's thunderbolt	हादिनी, वज्रं अस्त्री स्यात्, कुलिशं भिदुरं पविः		९३
	शतकोटिः स्वरुः शम्बो दम्भोलिः, अशनिर्द्वयोः		९४
airplane	व्योमयानं विमानोऽस्त्री, नारदाद्याः सुरर्षयः	celestial sages	९५
celestial council	स्यात् सुधर्मा देवसभा, पीयूषं अमृतं सुधा	nectar	¹³ ९६
celestial river	मन्दाकिनी वियद्गङ्गा स्वर्णदी सुरदीर्घिका		९७
meru mountain	मेरुः सुमेरुर्हेमाद्री रत्नसानुः सुरालयः		९८
5 divine trees	पञ्चैते देवतरवो मन्दारः पारिजातकः		९९
	सन्तानः कल्पवृक्षश्च, पुंसि वा हरिचन्दनम्		१००
sanatkumara	सनत्कुमारो वैधात्रः, स्ववैद्यावश्विनीसुतौ	celestial doctors	१०१
celestial doctors	नासत्यावश्विनौ दस्रावाश्विनेयौ च तावुभौ		१०२
celestial nymphs	स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेश्या उर्वशीमुखाः		१०३
enumerated	घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा		**
	सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्ते ऽप्सरसो बुधैः		**
celestial musicians	हाहा हूहूश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवौकसाम्		१०४
fire	अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः		१०५
	कृपीटयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात् ¹⁴		१०६
	बर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उषर्बुधः		१०७
	आश्रयाशो बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः		१०८

¹¹ उच्चैःश्रवस्

¹² ऐरावणः

¹³ सुधर्मन्

¹⁴ जातवेदस्, बर्हिस् / बर्हिष्, शुष्मन्, कृष्णवर्त्मन्, हिरण्यरेतस्, हुतभुज्, समाचिषं, दमुनस्

स्वर्गवर्गः १.४

	रोहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशुक्षणिः		१०९
	हिरण्यरेता हुतभुग् दहनो हव्यवाहनः		११०
	सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुः		१११
	शुचिरप्पित्तं, और्वस्तु वाडवो वडवानलः	marine fire	११२
flame	वह्नेर्द्वयोज्ज्वालकीलौ, अर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियाम्		११३
spark	त्रिषु स्फुलिङ्गो ऽग्निक्वणः, संतापः संज्वरः समौ	burn	११४
fire brand	उल्का स्यान्निर्गतज्वाला, भूतिर्भसितभस्मनी	ash	**
ash	क्षारो रक्षा च, दावस्तु दवो वनहुताशनः	forest fire	**
yama	धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट्		¹⁵ ११५
	कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराड्यमः		११६
	कालो दण्डधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतो ऽन्तकः		११७
rakshasa	राक्षसः कोणपः क्रव्यात् क्रव्यादो ऽस्रप आशरः		¹⁶ ११८
	रात्रिञ्चरो रात्रिचरः कर्बुरो निकषात्मजः		११९
	यातुधानः पुण्यजनो नैऋतो, यातुरक्षसी		१२०
varuna	प्रचेता वरुणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः		¹⁷ १२१
vayu	श्वसनः स्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः		¹⁸ १२२
	पृषदश्वो गन्धवहो गन्धवाहाऽनिलाऽऽशुगाः		१२३
	समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः		१२४
	नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जनाः		१२५
whirlwind	प्रकम्पनो महावातो, झञ्झावातः सवृष्टिकः	rainstorm	**
pranas of the body	प्राणो ऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः		१२६
	हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले		**
	उदानः कण्ठदेशे स्याद् व्यानः सर्वशरीरगः		**
	शरीरस्था इमे, रंहस्तरसी तु रयः स्यदः	speed	१२७
speed	जवोऽथ, शीघ्रं त्वरितं लघु क्षिप्रं अरं द्रुतम्	fast	१२८
fast	सत्वरं चपलं तूर्णं अविलम्बितं आशु च		१२९
eternal	सततानारताऽश्रान्तसंतताविरतानिशम्		१३०
	नित्याऽनवरताऽजस्रं अप्यथा ऽतिशयो भरः	excessive	१३१

¹⁵ परेतराज्, यमराज्

¹⁶ क्रव्याद्

¹⁷ प्रचेतस्

¹⁸ मातरिश्चन्, मरुत्, नभस्वान्

व्योमवर्गः १.५

excessive	अतिवेलभृशाऽत्यर्थाऽतिमात्रोद्गाढनिर्भरम् तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च	१३२ १३३
other	क्लीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यात् त्रिष्वेषां सत्त्वगामि यत्	१३४
kubera	कुबेरस्यम्बकसखो यक्षराड् गुह्यकेश्वरः मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः यक्षैकपिङ्गुलविलश्रीदपुण्यजनेश्वराः	19 १३५ १३६ १३७ १३८
kubera's garden	अस्योद्यानं चैत्ररथं, पुत्रस्तु नलकूबरः	kubera's son १३९
kubera's place, city	कैलासः स्थानं, अलका पूः, विमानं तु पुष्पकम्	his vehicle १४०
kubera's attendants	स्यात् किन्नरः किम्पुरुषस्तुरङ्गवदनो मयुः	१४१
treasure	निधिर्ना शेवधिः, भेदाः पद्मशङ्खाऽऽदयो निधेः महापद्मश्च पद्मश्च शङ्खो मकरकच्छपौ मुकुन्दकुन्दनीलाश्च खर्वश्च निधयो नव	१४२ ** **

व्योमवर्गः १.५

sky	द्योदिवौ द्वे स्त्रियां, अभ्रं व्योम पुष्करं अम्बरम् नभो ऽन्तरिक्षं गगनम् अनन्तं सुरवर्त्म खम् वियद् विष्णुपदं, वा तु पुंस्याकाश-विहायसी विहासयोऽपि नाकोऽपि, द्युरपि स्यात् तदव्ययम् तारापथो ऽन्तरिक्षं च मेघाध्वा च महाबिलम् विहायाः शकुने पुंसि, गगने पुंनपुंसकम्	20 १४३ १४४ १४५ ** ** **
bird		sky **

त्रिकाण्डशेषे –

sky	कुनाभिः स्याद् विहायस्तु खं मरुन्मेघवर्त्म च अक्षरं चाथ ...
-----	--

दिग्वर्गः १.६

directions	दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः	१४६
------------	---	-----

¹⁹ यक्षराज्, मनुष्यधर्मन्, एकपिङ्गुः, ऐलविलः

²⁰ द्वौः, दिव्, व्योमन्, व्योमन्, नभस्, सुरवर्त्मन्, वियत्, विद्याहस्

E,S,W	प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः		१४७
N	उत्तरादिगुदीची स्याद् दिश्यं तु त्रिषु दिग्भवे	belonging to dir	१४८
southern	अवाग्भवं अवाचीनं, उदीचीनं उदाग्भवम्	northern	**
western	प्रत्यग्भवं प्रतीचीनं, प्राचीनं प्राग्भवं त्रिषु	eastern	**
lords of E etc	इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैऋतो वरुणो मरुत् कुबेर ईशः पतयः पूर्वाऽऽदीनां दिशां क्रमात्		१४९ १५०
planets of E etc	रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः बुधो बृहस्पतिश्चेति दिशां चैव तथा ग्रहाः		** **
elephants of E etc	ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदो ऽञ्जनः पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः		१५१ १५२
wives of elephants	करिण्यो ऽभ्रम्-कपिला-पिङ्गला-ऽनुपमाः क्रमात् ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाऽङ्गना चाऽञ्जनावती		१५३ १५४
NE,SW etc	क्लीबाऽव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियाम्		21 १५५
inner-space	अभ्यन्तरं त्वन्तरालं, चक्रवालं तु मण्डलम्	horizon	१५६
clouds	अभ्रं मेघो वारिवाहः स्तनयित्नुर्बलाहकः धाराधरो जलधरस्तडित्वान् वारिदो ऽम्बुभृत् घन-जीमूत-मुदिर-जलमुग्-धूमयोनयः		१५७ १५८ 22 १५९
line of clouds	कादम्बिनी मेघमाला, त्रिषु मेघभवे ऽभ्रियम्	from clouds	१६०
rumbling thunder	स्तनितं गर्जितं मेघनिर्घोषे रसितादि च		१६१
lightning	शम्पा शतहदाहादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा तडित् सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपला अपि		१६२ १६३
thunder clap	स्फूर्जथुर्वज्रनिर्घोषो, मेघज्योतिरिर्मदः	lightning in clouds	23 १६४
rainbow	इन्द्रायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजु रोहितम्		१६५
rain	वृष्टिवर्षं, तद्विधाते ऽवग्राहावग्रहौ समौ	drought	१६६
shower	धारासंपात आसारः, शीकरो ऽम्बुकणाः स्मृताः	drizzle	१६७
hail	वर्षोपलस्तु करका, मेघच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम्	cloudy day	१६८
covering	अन्तर्धा व्यवधा, पुंसि त्वन्तर्धिर्पवारणम् अपिधान-तिरोधान-पिधानाऽच्छादनानि च		१६९ १७०
moon	हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्र इन्दुः कुमुदबान्धवः		१७१

21 विदिक्

22 जलमुच्

23 मेघज्योतिष्

	विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुरोषधीशो निशापतिः		१७२
	अब्जो जैवातृकः सोमो ग्लौर्मृगाङ्कः कलानिधिः		१७३
	द्विजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः		१७४
16th part	कला तु षोडशो भागो ॥ बिम्बोऽस्त्री, मण्डलं त्रिषु	full disc	१७५
piece	भित्तं शकलखण्डे वा पुंस्यर्धो, ऽर्धं समेशके	half	१७६
moonlight	चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना, प्रसादस्तु प्रसन्नता	pure	१७७
mark / spot	कलङ्काङ्कौ लाञ्छनं च चिह्नं लक्ष्म च लक्षणम्		१७८
exquisite beauty	सुषमा परमा शोभा, शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः	beauty	१७९
snow	अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम्		१८०
	प्रालेयं मिहिका चाथ, हिमानी हिमसंहतिः	snow bank	१८१
coldness	शीतं गुणे, तद्वदर्थः सुषीमः शिशिरो जडः	cold items (a)	१८२
	तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्ताऽन्यलिङ्गकाः		१८३
dhruva	ध्रुव औत्तानपादिः स्यात्, अगस्त्यः कुम्भसम्भवः	agastya	१८४
agastya	मैत्रावरुणिरस्यैव, लोपामुद्रा सधर्मिणी	agastya's wife	१८५
star	नक्षत्रं ऋक्षं भं तारा तारकाऽप्युडु वा स्त्रियाम्		१८६
27 stars	दाक्षायण्यो ऽश्विनीत्यादितारा, अश्वयुगश्विनी	ashvini	²⁴ १८७
vishakha, pushya	राधा विशाखा, पुष्ये तु सिध्यतिष्यौ, श्रविष्ठया	dhanishtha	१८८
dhanishtha	समा धनिष्ठाः स्युः, प्रोष्ठपदा भाद्रपदाः स्त्रियः		१८९
mrigashira	मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाऽग्रहायणी		१९०
head of mrigashira	इल्वलास्तच्छिरोदेशे तारका निवसन्ति याः		१९१
jupiter	बृहस्पतिः सुराचार्यो गीर्पतिर्धिषणो गुरुः		१९२
	जीव आङ्गिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिखण्डिजः		१९३
venus	शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशाना भार्गवः कविः		²⁵ १९४
mars	अङ्गारकः कुजो भौमो लोहिताङ्गो महीसुतः		१९५
mercury	रौहिणेयो बुधः सौम्यः, समौ सौरिशनैश्चरौ	saturn	१९६
rahu	तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैहिकेयो विधुन्तुदः		१९७
group of 7 rishis	सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः		१९८
enumerated	मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः		+
	वसिष्ठश्चेति सप्तैते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः		+

²⁴ अश्वयुज्

²⁵ उशानस्

कालवर्गः १.७

lagna	राशीनामुदयो लग्नं, ते तु मेषवृषादयः	signs of the zodiac	१९९
signs enumerated	मेषो वृषोऽथ मिथुनं कर्कटः सिंहकन्यके तुला च वृश्चिको धन्वी मकरः कुम्भमीनकौ		+ +
sun	सूरसूर्यर्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः भास्कराहस्करब्रध्नप्रभाकरविभाकराः भास्वद्विवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्रोष्णरश्मयः विकर्तनार्कमार्तण्डमिहिरारुणपूषणः द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः विभावसुर्ग्रहपतिस्त्विषांपतिरहर्पतिः भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः पद्माक्षस्तेजसाराशिश्छायानाथस्तमिस्रहा कर्मसाक्षी जगच्चक्षुर्लोकबन्धुस्त्रयीतनुः प्रद्योतनो दिनमणिः खद्योतो लोकबान्धवः इनो भगो धामनिधिश्चांशुमाल्यब्जिनीपतिः		२०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ ** ** ** **
sun's attendants	माठरः पिङ्गलो दण्डश्चण्डांशोः पारिपार्श्वकाः		२०७
sun's charioteer	सूरसूतोऽरुणोऽनूरूः काश्यपिर्गुरुद्राग्रजः		२०८
sun's halo	परिवेषस्तुपरिधिरुपसूर्यकमण्डले		२०९
sun ray	किरणोऽस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिपृश्नयः भानुः करो, मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम्		२१० २११
light	स्युः प्रभा रुग्रुचिस्त्विङ्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः रोचिः शोचिरुभे क्लीबे, प्रकाशो द्योत आतपः		26 २१२
lukewarm (a)	कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति	sunlight	२१३
very hot	तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वत्, मृगतृष्णा मरीचिका	mirage	२१४ २१५

कालवर्गः १.७

time	कालो दिष्टोऽप्यनेहाऽपि समयोऽप्यथ, पक्षतिः	first lunar day	27 २१६
first lunar day	प्रतिपद् द्वे इमे स्त्रीत्वे, तदाऽद्यास्तिथयो द्वयोः	lunar day	२१७
day	यस्यो दिनाहनी, वा तु क्लीबे दिवसवासरो		२१८
dawn / morning	प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यं उषःप्रत्युषसी अपि		28 २१९

²⁶ रुच्, त्विष्, भा, भास्, रोचिष्, शोचिष्

²⁷ अनेहस्

	व्युष्टं विभातं द्वे क्लीबे, पुंसि गोसर्ग इष्यते		**
	प्रभातं च, दिनान्ते तु सायं संध्या पितृप्रसूः	dusk / evening	२२०
day of three parts	प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसंध्यं अथ, शर्वरी	night	२२१
night	निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा		२२२
	विभावरीतमस्विन्थौ रजनी यामिनी तमी		२२३
dark night	तमिस्रा तामसी रात्रिज्यौत्सनी चन्द्रिकयाऽन्विता	moonlit night	२२४
night and 2 days	आगामिवर्तमानार्हयुक्तायां निशि पक्षिणी		२२५
many nights	गणरात्रं निशा बह्व्यः प्रदोषो रजनीमुखम्	late evening	२२६
midnight	अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ, द्वौ यामप्रहरौ समौ	3 hour period	२२७
middle of a paksha	स पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदशोर्यदन्तरम्		२२८
full/new moon	पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे, पौर्णमासी तु पूर्णिमा	full moon	२२९
almost full moon	कलाहीने साऽनुमतिः, पूर्णे राका निशाकरे	complete full moon	२३०
new moon	अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः		२३१
almost new moon	सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहूः	complete new moon	२३२
eclipse	उपरागो ग्रहो राहुग्रस्ते, त्विन्दौ च पूष्णि च		२३३
eclipsed sun / moon	सोपप्लवोपरक्तौ द्वौ, अग्न्युत्पात उपाहितः	meteor	२३४
sun & moon	एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरौ		२३५
0.26 seconds	अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा, त्रिंशत् तु ताः कला	8 seconds	२३६
4 minutes	तास्तु त्रिंशत् क्षणस्ते, तु मुहूर्तो द्वादशाऽस्त्रियाम्	48 minutes	२३७
24 hours	ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दशपञ्च च	fortnight	२३८
fortnights	पक्षौ पूर्वाऽपरो शुक्लकृष्णौ, मासस्तु तावुभौ	lunar month	२३९
season	द्वौ द्वौ मार्गादिमासौ स्याद्, ऋतुस्तैरयनं त्रिभिः	half year	२४०
year	अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणाऽर्कस्य वत्सरः		२४१
equinox	समरात्रिदिवे काले विषुवद् विषुवं च तत्		२४२
pushya full moon	पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा		**
pushya month	नाम्ना स पौषो, माघाऽद्याश्चैवमेकादशाऽपरे	magha month	²⁹ **
9th month	मार्गशीर्षे सहा मार्ग आग्रहायणिकश्च सः		³⁰ २४३
10th 11th 12th months	पौषे तैषसहस्यौ द्वौ, तपा माघेऽथ, फाल्गुने		२४४

²⁸ प्रत्युषस्, उषस्, प्रत्युषस्

²⁹ १. चैत्री चैत्रः। २. वैशाखी वैशाखः। ३. ज्यैष्ठी ज्येष्ठः। ४. आषाढी आषाढः। ५. श्रावणी श्रावणः। ६. भाद्रपदी भाद्रपदः। ७. आश्विनी आश्विनः।

८. कार्तिकी कार्तिकः। ९. मार्गी मार्गः। १०. पौषी पौषः। ११. माघी माघः। १२. फाल्गुनी फाल्गुनः।।

³⁰ सहस्, तपस्, नभस्, इषः ॥

12th, 1st months	स्यात् तपस्यः फाल्गुनिकः, स्याच्चैत्रे चैत्रिको मधुः,	२४५
2nd, 3rd, 4th months	वैशाखे माधवो राधो, ज्येष्ठे शुक्रः, शुचिस्त्वयम्	२४६
4th, 5th months	आषाढे, श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः,	२४७
6th month	स्युर्नभस्यप्रौष्ठपदभाद्रभाद्रपदाः समाः,	२४८
7th, 8th months	स्यादाश्विन इषोऽप्याश्वयुजोऽपि, स्यात्तु कार्तिके	२४९
8th month, winter	बाहुल्योर्जो कार्तिकिको, हेमन्तः, शिशिरोऽस्त्रियाम्,	fall (11-12) २५०
spring (1-2)	वसन्ते पुष्पसमयः, सुरभिर्ग्रीष्म ऊष्मकः	summer (3-4) २५१
	निदाघ उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तपः,	२५२
monsoon (5-6)	स्त्रियां प्रावृट् स्त्रियां भूमि वर्षा अथ, शरत्स्त्रियाम्,	autumn (7-8) 31 २५३
6 seasons	षडमी ऋतवः पुंसि मार्गादीनां युगैः क्रमात्	२५४
year	संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः	२५५
ancestral day	मासेन स्यादहोरात्रः पैत्रो, वर्षेण दैवतः	divine day २५६
day of brahma	दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः, कल्पौ तु तौ नृणाम्	human kalpa २५७
manvantara	मन्वन्तरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः	२५८
worldly destruction	संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि	२५९
sin	अस्त्री पङ्कं, पुमान् पाप्मा, पापं किल्बिषकल्मषम्	२६०
	कलुषं वृजिनैनोऽघमंहो दुरितदुष्कृतम्	32 २६१
merit	स्याद् धर्ममस्त्रियां, पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः	२६२
joy	मुत् प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदाऽऽमोदसंमदाः	33 २६३
	स्यादानन्दथुरानन्दः शर्मशातसुखानि च	२६४
	श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम्	२६५
	भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम्	२६६
	शस्तं चाऽथ, त्रिषु द्रव्ये पापं पुण्यं सुखादि च	sin etc (a) २६७
excellence	मतल्लिका मचर्चिका प्रकाण्डं उद्धतल्लजौ	२६८
	प्रशस्तवाचकान्यमून्ययः शुभाऽवहो विधिः	२६९
destiny	दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं, स्त्री नियतिर्विधिः	२७०
cause	हेतुर्ना कारणं बीजं, निदानं त्वादिकारणम्	root cause २७१
soul	क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः, प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम्	nature 34 २७२

31 प्रावृष्

32 एनस्, अंहस्

33 मुद्, शर्मन्

34 आत्मन्

धीवर्गः १.८

state	विशेषः कालिको ऽवस्था, गुणाः सत्त्वं रजस्तमः	gunas	२७३
birth	जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः		२७४
living beings	प्राणी तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्युशरीरिणः		³⁵ २७५
kind	जातिर्जातं च सामान्यं, व्यक्तिस्तु पृथगात्मता	individuality	२७६
mind	चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हन्मानसं मनः		³⁶ २७७

धीवर्गः १.८

intellect	बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः		२७८
	प्रेक्षोपलब्धिश्चित् संवित् प्रतिपञ्जसिचेतनाः		२७९
retentive intellect	धीर्धारणावती मेधा, संकल्पः कर्म मानसम्	resolve	२८०
attention	अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च		**
awareness	चित्ताभोगो मनस्कारः, चर्चा संख्या विचारणा	reflection	२८१
reflection	विमर्शो भावना चैव वासना च निगद्यते		**
reasoning	अध्याहारस्तर्क ऊहो, विचिकित्सा तु संशयः	doubt	२८२
doubt	संदेहद्वारपरौ, चाथ समौ निर्णयनिश्चयौ	conclusion	२८३
atheism	मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता, व्यापादो द्रोहचिन्तनम्	malice	२८४
theorem	समौ सिद्धान्तराद्धान्तौ, भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः	delusion	२८५
agreement	संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः		³⁷ २८६
	अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः		२८७
spiritual knowledge	मोक्षे धीर्ज्ञानं, अन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः	worldly knowledge	२८८
liberation	मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम्		³⁸ २८९
liberation	मोक्षोऽपवर्गो, ऽथाज्ञानं अविद्याऽहंमतिः स्त्रियाम्	ignorance	२९०
5 sense objects	रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी		२९१
sense objects	गोचरा इन्द्रियार्थाश्च, हृषीकं विषयीन्द्रियम्	sense organs	³⁹ २९२
organ of action	कर्मेन्द्रियं तु पाय्वादि, मनोनेत्रादि धीन्द्रियम्	organs of intellect	२९३
organs of action	पायूपस्थः पाणिपादौ वाक् चेतोन्द्रियसंग्रहः		+

³⁵ प्राणिन्, जन्मिन्, शरीरिन्

³⁶ चेतस्, हृद्, मनस्

³⁷ संविद्, आगुर्

³⁸ श्रेयस्, निःश्रेयसं

³⁹ विषयिन्

शब्दादिवर्गः १.९

	उत्सर्ग आनन्दादानगत्यालापश्च तत्क्रियाः	+
organs of intellect	मनो कर्णस्तथा नेत्र रसना च त्वचा सह	+
	नासिका चेति षट् तानि धीन्द्रियाणि प्रचक्षते	+
astringent	तुवरस्तु कषायोऽस्त्री, मधुरो, लवणः, कटुः	sweet, salty, pungent २९४
hot, sour	तिक्तो, ऽम्लश्च, रसाः पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु	taste (general) २९५
pleasant smell	विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे	२९६
very pleasant smell	आमोदः सोऽतिनिर्हारी, वाच्यलिङ्गत्वमागुणात्	adjectives ... २९७
far reaching smell	समाकर्षी तु निर्हारी, सुरभिर्घ्राणतर्पणः	perfume ⁴⁰ २९८
perfume	इष्टगन्धः सुगन्धिः स्याद्, आमोदी मुखवासनः	breath freshner २९९
foul smell	पूतिगन्धस्तु दुर्गन्धो, विस्त्रं स्याद् आमगन्धि यत्	rotten ३००
white	शुक्लशुभ्रशुचिश्चेतविशदश्येतपाण्डराः	३०१
	अवदातः सितो गौरोऽवलक्षो धवलोऽर्जुनः	३०२
	हरिणः पाण्डुरः पाण्डुः, ईषत्पाण्डुस्तु धूसरः	grey ३०३
black / dark blue	कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः	३०४
yellow	पीतो गौरो हरिद्राभः, पालाशो हरितो हरित्	green ३०५
red	लोहितो रोहितो रक्तः, शोणः कोकनदच्छविः	crimson ३०६
light pink	अव्यक्तरागस्त्वरुणः, श्वेतरक्तस्तु पाटलः	dark pink ३०७
brown	श्यावः स्यात्कपिशो, धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते	purple ३०८
tawny	कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ	३०९
variegated	चित्रं किर्मरिक्लमाषशबलैताश्च कबुरी	३१०
other	गुणे शुक्लादयः पुंसि, गुणिलिङ्गास्तु तद्वति	३११

शब्दादिवर्गः १.९

deity of speech	ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाणाणी सरस्वती	⁴¹ ३१२
speech	व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः	३१३
corrupt speech	अपभ्रंशो ऽपशब्दः स्यात्, शास्त्रे शब्दस्तु वाचकः	३१४
sentence	तिङ्मुबन्तचयो वाक्यं, क्रिया वा कारकान्विता	verb ३१५
vedas	श्रुतिः स्त्री वेद आम्नायस्त्रयी, धर्मस्तु तद्विधिः	dharma ३१६
3 vedas	स्त्रियां ऋक् सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी	३१७

⁴⁰ समाकर्षिन्, निर्हारिन्, आमोदिन्

⁴¹ गिर्, वाच्, वचस्

शब्दादिवर्गः १.९

limbs of the vedas	शिक्षेत्यादि श्रुतेरङ्गं, ओङ्कारप्रणवौ समौ	om sound	३१८
history	इतिहासः पुरावृत्तं, उदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः	vedic accents	३१९
logic and ethics	आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्तर्कविद्याऽर्थशास्त्रयोः		३२०
story	आख्यायिकोपलब्धार्था, पुराणं पञ्चलक्षणम्	purana	३२१
story	प्रबन्धकल्पना कथा, प्रवह्निका प्रहेलिका	riddle	३२२
smriti	स्मृतिस्तु धर्मसंहिता, समाहृतिस्तु संग्रहः	compendium	३२३
poetic challenge	समस्या तु समासार्था, किंवदन्ती जनश्रुतिः	rumor	३२४
news	वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्याद्, अथाऽह्वयः	name	३२५
name	आख्याह्वे अभिधानं च नामधेयं च नाम च		३२६
call	हूतिराकारणाऽऽह्वानं, संहृतिर्बहुभिः कृता	collective call	३२७
dispute / debate	विवादो व्यवहारः स्याद्, उपन्यासस्तु वाङ्मुखम्	introduction	३२८
introduction / example	उपोद्घात उदाहारः, शपनं शपथः पुमान्	oath	३२९
question	प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च, प्रतिवाक्योत्तरे समे	answer	३३०
minor false accusation	मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानं, अथ मिथ्याभिशंसनम्	maj.false acc.	३३१
major false accusation	अभिशापः, प्रणादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः	affectionate speech	३३२
fame	यशः कीर्तिः समज्ञा च, स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नृतिः	praise	३३३
repetition	आप्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तं, उच्चैर्घुष्टं तु घोषणा	shouting	३३४
sad / scared speech	काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः		३३५
contemptuous speech	अवर्णाऽक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत्		३३६
	उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे		३३७
harsh speech	पारुष्यं अतिवादः स्याद्, भर्त्सनं त्वपकारगीः	reproach	३३८
disparaging speech	यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात् परिभाषणम्		३३९
adulterous accusation	तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति		३४०
conversation	स्याद् आभाषणं आलापः, प्रलापो ऽनर्थकं वचः	incoherent talk	३४१
repetitious speech	अनुलापो मुहुर्भाषा, विलापः परिदेवनम्	lamentation	३४२
quarrel	विप्रलापो विरोधोक्तिः, संलापो भाषणं मिथः	2-sided conversation	३४३
sweet speech	सुप्रलापः सुवचनं, अपलापस्तु निह्वयः	denial speech	३४४
objection	चोद्यं आक्षेपाभियोगौ, शापाऽक्रोशौ दुरेषणा	cursing	**
sweet false talk	अस्त्री चाटु चटु श्लाघा प्रेम्णा मिथ्याविकल्थनम्		**
message	संदेशवाग्वाचिकं स्याद्, वाग्भेदास्तु त्रिषूत्रे		३४५
inauspicious	रुशती वागकल्याणी, स्यात् कल्या तु शुभात्मिका	auspicious	३४६
very sweet	अत्यर्थमधुरं सान्त्वं, संगतं हृदयङ्गमम्	proper speech	३४७

नाट्यवर्गः १.१०

harsh, crude speech	निष्ठुरं परुषं, ग्राम्यं अश्लीलं, सूनुतं प्रिये सत्येऽथ, संकुलक्लिष्टे परस्परपराहते	true pleasing speech	३४८
slurred speech	लुप्तवर्णपदं ग्रस्तं, निरस्तं त्वरितोदितम्	contradictory speech	३४९
sputtered speech	अम्बूकृतं सनिष्ठीवं, अबद्धं स्याद् अनर्थकम्	fast speech	३५०
inappropriate	अनक्षरं अवाच्यं स्याद्, आहतं तु मृषार्थकम्	meaningless speech	३५१
???	सोल्लुण्ठनं तु सोत्प्रासं, भणितं रतिकूजितम्	complete lie	३५२
pleasant speech	श्राव्यं हृद्यं मनोहारि, विस्पष्टं प्रकटोदितम्	pillow talk	**
unclear speech	अथ म्लिष्टं अविस्पष्टं, वितथं त्वनृतं वचः	clear speech	**
true	सत्यं तथ्यं ऋतं, सम्यगमूनि त्रिषु तद्वति	false	३५३
sound	शब्दे निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः		३५५
	स्वाननिर्घोषनिर्हादनादनिस्वाननिस्वनाः		३५६
	आरवाऽऽरावसंरावविरावाः, अथ मर्मरः	sound of ornaments	३५७
	स्वनिते वस्त्रपर्णानां, भूषणानां तु शिञ्जितम्	sound of jewellery	३५८
instrumental sound	निक्वाणो निक्वणः क्वाणः क्वणः क्वणनमित्यपि		३५९
sound of a Veena	वीणायाः क्वणिते प्रादेः प्रक्वाणप्रक्वणादयः		३६०
uproar	कोलाहलः कलकलः, तिरश्चां वाशितं रुतम्	uproar of birds	३६१
echo	स्त्री प्रतिश्रुत् प्रतिध्वाने, गीतं गानमिमे समे	singing	३६२

नाट्यवर्गः १.१०

7 musical tones	निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः		३६३
	पञ्चमश्चेत्यमी सप्त तन्त्रीकण्ठोत्थिताः स्वराः		३६४
minute tone	काकली तु कले सूक्ष्मे, ध्वनौ तु मधुराऽस्फुटे		३६५
pleasing soft tone	कलो, मन्द्रस्तु गम्भीरे, तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु	low, high pitches	३६६
from the stomach	नृणां उरसि मध्यस्थो द्वाविंशतिविधो ध्वनिः		**
from the throat	स मन्द्रः कण्ठमध्यस्थः, तारः शिरसि गीयते	from the head	**
harmony	समन्वितलयस्त्वेकतालो, वीणा तु वल्लकी	veena	३६७
veena	विपञ्ची, सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी	7 stringed veena	३६८
string instrument	ततं वीणाऽऽदिकं वाद्यं, आनद्धं मुरजाऽऽदिकम्	percussion	३६९
wind instrument	वंशाऽऽदिकं तु सुषिरं, कांस्यतालाऽऽदिकं घनम्	bell / gong	३७०
orchestra	चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्राऽऽतोद्यनामकम्		३७१
drum	मृदङ्गा मुरजा, भेदास्त्वङ्क्याऽऽलिङ्ग्योर्ध्वकास्त्रयः	three types	३७२

large drum	स्याद् यशःपटहो ढक्का, भेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान्	kettle drum	३७३
large kettle drum	आनकः पटहो ऽस्त्री स्यात्, कोणो वीणाऽऽदिवादनम्	bow	३७४
veena's neck	वीणादण्डः प्रवालः स्यात्, ककुभस्तु प्रसेवकः	it's bowl	३७५
veena's body	कोलम्बकस्तु कायोऽस्या, उपनाहो निबन्धनम्	string attachment	३७६
types of drums	वाद्यप्रभेदा डमरुमड्डुडिण्डिमझर्झराः		३७७
	मर्दलः पणवोऽन्ये च, नर्तकीलासिके समे	dancer	३७८
music speeds	विलम्बितं द्रुतं मध्यं तत्त्वं ओघो घनं क्रमात्		३७९
beat time	तालः कालक्रियामानं, लयः साम्यमथा, ऽस्त्रियाम्	equal time	३८०
dance	ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने		३८१
song & dance	तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यं इदं त्रयम्		३८२
female impersonator	भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्चेति नर्तकः		३८३
	स्त्रीवेषधारी पुरुषो, नाट्योक्तौ गणिका ऽऽज्जुका	courtesan	३८४
sister's husband	भगिनीपतिरावुक्तो, भावो विद्वान्, अथाऽऽवुकः	learned man, fath.	३८५
father	जनको, युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारकः	prince	३८६
king	राजा भट्टारको देवः, तत्सुता भर्तृदारिका	princess	३८७
queen	देवी कृताभिषेकायाम्, इतरासु तु भट्टिनी	other wives	३८८
alas	अब्रह्मण्यं अवध्योक्तौ, राजश्यालस्तु राष्ट्रियः	king's bro-in-law	३८९
mother, girl	अम्बा माताऽथ, बाला स्याद् वासूः, आर्यस्तु मारिषः	great man	३९०
older sister	अत्तिका भगिनी ज्येष्ठा, निष्ठा निर्वहणे समे	catastrophe / drama's end	42 ३९१
servants	हण्डे हञ्जे हलाऽऽह्वानं नीचां चेटीं सखीं प्रति		३९२
gesture	अङ्गहारो ऽङ्गविक्षेपो, व्यञ्जका ऽभिनयौ समौ	expressive	३९३
body/mind expression	निर्वृत्ते त्वङ्गसत्त्वाभ्यां द्वे त्रिष्वाङ्गिकसात्त्विके	(a)	३९४
8 emotions	शृङ्गारवीरकरुणाऽद्भुतहास्यभयानकाः		३९५
	बीभत्सरौद्रौ च रसाः, शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वलः	love	३९६
heroism	उत्साहवर्धनो वीरः, कारुण्यं करुणा घृणा	tenderness	३९७
	कृपा दयाऽनुकम्पा स्याद् अनुक्रोशोऽप्यथो, हसः	happiness	३९८
	हासो हास्यं च, बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयम्	disgust	३९९
wonder	विस्मयो ऽद्भुतं आश्चर्यं चित्रं अप्यथ, भैरवम्	fear	४००
	दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम्		४०१
	भयङ्करं प्रतिभयं, रौद्रं तूग्रं, अमी त्रिषु	wrath	४०२

42 समे अर्थे, न तु लिङ्गे

(a)	चतुर्दश, दरस्त्रासो भीतिर्भीः साध्वसं भयम्	fear	४०३
mental sentiment	विकारो मानसो भावो, ऽनुभावो भावबोधकः	expressed sentiment	४०४
pride	गर्वो ऽभिमानो ऽहङ्कारो, मानश्चित्तसमुन्नतिः	arrogance	४०५
arrogance	दर्पोऽवलोकोऽवष्टम्भश्चित्तोद्रेकः स्मयो मदः	**	
disrespect	अनादरः परिभवः परीभावस्तिरस्क्रिया		४०६
	रीढा ऽवमानना ऽवज्ञा ऽवहेलनं असूक्ष्णम्		४०७
modesty / shame	मन्दाक्षं हीस्त्रपा व्रीडा लज्जा, सा ऽपत्रपा ऽन्यतः	bashfulness	४०८
patience / tolerance	क्षान्तिस्तितिक्षा, ऽभिध्या तु परस्य विषये स्पृहा	greed	४०९
jealousy	अक्षान्तिरीर्ष्या, ऽसूया तु दोषाऽऽरोपो गुणेष्वपि	expressed	४१०
enmity	वैरं विरोधो विद्वेषो, मन्युशोकौ तु शुक् स्त्रियाम्	grief	43 ४११
repentance	पश्चात्तापो ऽनुतापश्च विप्रतीसार इत्यपि		४१२
anger	कोपक्रोधाऽमर्षरोषप्रतिघा रुद्रक्रुधौ स्त्रियौ		44 ४१३
good conduct	शुचौ तु चरिते शीलं, उन्मादश्चित्तविभ्रमः	insanity	४१४
affection	प्रेमा ना प्रियता हार्दं प्रेम स्नेहो ऽथ, दोहदम्	desire	45 ४१५
	इच्छा काङ्क्षा स्पृहेहा तृड् वाञ्छा लिप्सा मनोरथः		४१६
	कामो ऽभिलाषस्तर्षश्च, सोऽत्यर्थं लालसा द्वयोः	lust	४१७
virtuous reflection	उपाधिर्ना धर्मचिन्ता, पुंस्याधिर्मानसी व्यथा	anxiety	४१८
recollection	स्याच्चिन्ता स्मृतिराध्यानं, उत्कण्ठोत्कलिके समे	longing	४१९
perseverance	उत्साहो ऽध्यवसायः स्यात्, स वीर्यं अतिशक्तिभाक्	with ability	४२०
fraud	कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे		46 ४२१
	कुसृतिर्निकृतिः शाठ्यं, प्रमादो ऽनवधानता	carelessness / error	४२२
curiosity	कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलम्		४२३
women's affections	स्त्रीणां विलासबिम्बोकविभ्रमा ललितं तथा		४२४
	हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः		४२५
sport	द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च		47 ४२६
disguise	व्याजो ऽपदेशो लक्ष्यं च, क्रीडा खेला च कूर्दनम्	game	४२७
sweat	घर्मो निदाघः स्वेदः स्यात्, प्रलयो नष्टचेष्टता	unconsciousness	४२८

43 शुक्

44 रुष, क्रुध्

45 प्रेमन्, ईहा, तृष्

46 उपधिः, छद्मन्

47 नर्मन्

पातालभोगिवर्गः १.११

camouflage	अवहित्थाऽऽकारगुप्तिः, समौ संवेगसंभ्रमौ	hurry	४२९
loud laugh	स्याद् आच्छुरितकं हासः सोत्प्रासः, स मनाक् स्मितम्	smile	४३०
laugh	मध्यमः स्याद् विहसितं, रोमाञ्चो रोमहर्षणम्	goosebumps	४३१
weeping	क्रन्दितं रुदितं क्रुष्टं, जृम्भस्तु त्रिषु जृम्भणम्	yawning	४३२
disappointing	विप्रलम्भो विसंवादो, रिङ्गणं स्वखलनं समे	falling	४३३
sleep	स्यान्नद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि		४३४
sleepiness	तन्द्री प्रमीला, भ्रुकुटिभ्रुकुटिभ्रुकुटिः स्त्रियाम्	frown	४३५
angry stare	अदृष्टिः स्यादसौम्येऽक्षिण, संसिद्धिप्रकृती त्विमे	natural state	४३६
	स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ, वेपथुः	trembling	४३७
	कम्पो, ऽथ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः	elation / festival	४३८

पातालभोगिवर्गः १.११

lower worlds	अधोभुवनपातालं बलिसद्य रसातलम्		⁴⁸ ४३९
	नागलोको, ऽथ कुहरं सुषिरं विवरं बिलम्	hole	४४०
	छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा सुषिः		४४१
hold in the ground	गर्तावटौ भुवि श्वभ्रे, सरन्ध्रे सुषिरं त्रिषु	perforated	४४२
darkness	अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः		४४३
complete darkness	ध्वान्ते गाढे ऽन्धतमसं, क्षीणे ऽवतमसं तमः	partial darkness	४४४
universal darkness	विष्वक् संतमसं, नागाः काद्रवेयाः, तदीश्वरः	snake	४४५
king of snakes	शेषो ऽनन्तो, वासुकिस्तु सर्पराजो, ऽथ गोनसे	kind of snake	४४६
	तिलित्सः स्याद् अजगरे शयुर्वाहस इत्युभौ	python	४४७
water snake	अलगदो जलव्यालः, समौ राजिलडुण्डुभौ	non-poisonous snake	४४८
variegated snake	मालुधानो मातुलाहिः, निर्मुक्तो मुक्तकञ्चुकः	shedded snake	४४९
snake	सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजङ्गो ऽहिर्भुजङ्गमः		४५०
	आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः		४५१
	कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी		⁴⁹ ४५२
	दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दन्दशूको बिलेशयः		४५३
	उरगः पन्नगो भोगी जिह्वगः पवनाशनः		४५४
snake	लेलिहानो द्विरसनो गोकर्णः कञ्चुकी तथा		**

⁴⁸ बलिसद्यन्

⁴⁹ गूढपात्

नरकवर्गः १.१२

	कुम्भीनसः फणधरो हरिर्भोगधरस्तथा	**
snake's body	अहेः शरीरं भोगः स्याद्, आशीरप्यहिदंष्ट्रिका	snake's fang **
his poison areas	त्रिष्वाहेयं विषाऽस्थ्यादि, स्फटायां तु फणा द्वयोः	snake's hood ४५५
snake skin	समौ कञ्चुकनिर्मोकौ, क्ष्वेडस्तु गरलं विषम्	snake venom ४५६
	पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाहलाः	४५७
	सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः	४५८
	दारदो वत्सनाभश्च विषभेदा अमी नव	४५९
poison expert	विषवैद्यो जाङ्गुलिको, व्यालग्राह्यहितुण्डिकः	snake catcher ४६०

नरकवर्गः १.१२

hell	स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम्	४६१
	तद्भेदास्तपनावीचिमहारौरवरौरवाः	४६२
	संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः, सत्त्वास्तु नारकाः	denizens of hell ४६३
... , river in hell	प्रेता, वैतरणी सिन्धुः स्याद्, अलक्ष्मीस्तु निर्ऋतिः	misery ४६४
doomed to hell	विष्टिराजूः, कारणा तु यातना तीव्रवेदना	agony ४६५
pain	पीडा बाधा व्यथा दुःखं आमनस्यं प्रसूतिजम्	४६६
	स्यात् कष्टं कृच्छ्रं आभीलं त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत्	४६७

वारिवर्गः १.१३

sea / ocean	समुद्रोऽब्धिः कूपारः पारावारः सरित्पतिः	४६८
	उदन्वानुदधिः सिन्धुः सरस्वान् सागरोऽर्णवः	४६९
	रत्नाकरो जलनिधिर्यादः पतिरपाम्पतिः	४७०
	तस्य प्रभेदाः क्षीरोदो लवणोदस्तथाऽपरे	⁵⁰ ४७१
water	आपः स्त्री भूमिं वार्वारिं सलिलं कमलं जलम्	४७२
	पयः कीलालं अमृतं जीवनं भुवनं वनम्	४७३
	कबन्धं उदकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम्	४७४
	अम्भोऽर्णस्तोयपानीयनीरक्षीराम्बुशम्बरम्	४७५
	मेघपुष्पं घनरसः, त्रिषु द्वे आप्यं अम्मयम्	४७६
wave	भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु	४७७

⁵⁰ आदयः – दध्युद-पृतोद-सुरोद-इक्षूद-स्वादूदाः

big wave	महत्सूल्लोलकल्लोलौ, स्यादावर्तो ऽम्भसां भ्रमः		४७८
droplets	पृषन्ति बिन्दुपृषताः पुमांसो, विपुषः स्त्रियाम्		⁵¹ ४७९
whirlpool	चक्राणि पुटभेदाः स्युर्भ्रमाश्च जलनिर्गमाः		४८०
bank / shore	कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च, तटं त्रिषु		४८१
opposite / near bank	पारावारे परार्वाची तीरे, पात्रं तदन्तरम्		४८२
island	द्वीपोऽस्त्रियां अन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम्		४८३
sandy beach	तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयम्		४८४
mud / clay	निषद्वरस्तु जम्बालः पङ्कोऽस्त्री, शादकदर्दमौ		४८५
overflow	जलोच्छवासाः परीवाहाः, कूपकास्तु विदारकाः	water ditch	४८६
navigable (a)	नाव्यं त्रिलिङ्गं नौतार्ये, स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः		४८७
raft / boat	उडुपं तु प्लवः कोलः, स्रोतोऽम्बुसरणं स्वतः	stream of water	४८८
toll	आतरस्तरपण्यं स्याद्, द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी	water utensil	४८९
merchant (by boat)	सांयात्रिकः पोतवणिक्, कर्णधारस्तु नाविकः	helmsman	⁵² ४९०
steersman	नियामकाः पोतवाहाः, कूपको गुणवृक्षकः	mast	४९१
oar	नौकादण्डः क्षेपणी स्याद्, अरित्रं केनिपातकः	rudder	४९२
scraper	अभिः स्त्री काष्ठकुद्दालः, सेकपात्रं तु सेचनम्	bail bucket	४९३
boat	यानपात्रं तु पोतो, ऽब्धिभवे त्रिषु समुद्रियम्	born of the ocean	+
mariner	सामुद्रिको मनुष्यो, ऽब्धिजाता सामुद्रिका च नौः	sea-faring ship	+
half a boat	क्लीबे ऽर्धनावं नावोऽर्धे, ऽतीतनौके ऽतिनु त्रिषु	landed (a)	४९४
other, clear water	त्रिष्वागाधात्, प्रसन्नोऽच्छः, कलुषोऽनच्छ आविलः	dirty water	४९५
deep	निम्नं गभीरं गम्भीरं, उत्तानं तद्विपर्यये	shallow	४९६
very deep	अगाधं अतलस्पर्शे, कैवर्ते दाशधीवरी	fisherman	४९७
fishing net	आनायः पुंसि जालं स्यात्, शणसूत्रं पवित्रकम्	hemp net	४९८
fish basket	मत्स्याधानी कुवेणी स्याद्, बडिशं मत्स्यवेधनम्	fish hook	४९९
fish	पृथुरोमा झषो मत्स्यो मीनो वैसारिणो ऽण्डजः		⁵³ ५००
	विसारः शकुली, चाथ गडकः शकुलार्भकः	type of fish	५०१
fish with many teeth	सहस्रदंष्ट्रः पाठीन, उलूपी शिशुकः समौ	porpoise	५०२
kind of fish	नलमीनश्चिलिचिमः, प्रोष्ठी तु शफरी द्वयोः	carp fish	५०३
tiny fish	क्षुद्राण्डमत्स्यसंघातः पोताधानं, अथो झषाः	various fish	५०४

⁵¹ पृषत्, बिन्दुः, पृषत्, विप्रुट्

⁵² पोतवणिज्

⁵³ पृथुरोमन्, शकुलिन्

	रोहितो मदुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः		५०५
	तिमिङ्गिलादयश्चाथ, यादासि जलजन्तवः	aquatic creatures	५०६
various aquatics	तद्भेदाः शिशुमारोद्रशङ्कवो मकरादयः		⁵⁴ ५०७
crab	स्यात् कुलीरः कर्कटकः, कूर्मे कमठकच्छपौ	turtle	५०८
shark, crocodile	ग्राहो ऽवहारो, नक्रस्तु कुम्भीरो ऽथ, महीलता	worm	५०९
	गण्डूपदः किञ्चुलको, निहाका गोधिका समे	alligator	५१०
leech	रक्तपा तु जलौकायां स्त्रियां भूमि जलौकसः		५११
pearl	मुक्तास्फोटः स्त्रियां शुक्तिः, शङ्खः स्यात् कम्बुरस्त्रियौ	conch	५१२
small shell	क्षुद्रशङ्खाः शङ्खनखाः, शम्बूका जलशुक्तयः	bivalve sell	५१३
frog	भेके मण्डूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुराः		५१४
small female worm	शिली गण्डूपदी, भेकी वर्षाभ्वी, कमठी डुलिः	female frog, turtle	५१५
female fish	मदुरस्य प्रिया शृङ्गी, दुर्नामा दीर्घकोशिका	saltwater clam	⁵⁵ ५१६
lake / pond	जलाशयो जलाधारः, तत्रागाधजलो ह्रदः	deep lake	५१७
trough	आहावस्तु निपानं स्याद् उपकूपजलाशये		५१८
well	पुंस्येवा ऽन्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा		५१९
rope pulley	नेमिस्त्रिका, ऽस्य वीनाहो मुखबन्धनमस्य यत्	well face	५२०
pond	पुष्करिण्यां तु खातं स्याद्, अखातं देवखातकम्	natural pond	५२१
large tank / pond	पद्माकरस्तडागोऽस्त्री, कासारः सरसी सरः	pond	५२२
basin	वेशन्तः पल्वलं चाल्पसरो, वापी तु दीर्घिका	large pond	५२३
moat / ditch	खेयं तु परिखा, ऽऽधारस्त्वम्भसां यत्र धारणम्	dam / ditch	५२४
basin around tree	स्याद् आलवालं आवालं आवापो ऽथ, नदी सरित्	river	५२५
	तरङ्गिणी शैवलिनी तटिनी ह्लादिनी धुनी		५२६
	स्रोतस्वती द्वीपवती स्रवन्ती निम्नगा ऽऽपगा		५२७
	कूलङ्कषा निर्झरिणी रोधोवक्रा सरस्वती		**
ganga river	गङ्गा विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा		५२८
	भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसूरपि		५२९
yamuna river	कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा		५३०
narmada river	रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका		५३१
gauri's river	करतोया सदानीरा, बाहुदा सैतवाहिनी	arjuna's river	५३२

⁵⁴ उद्गः

⁵⁵ दुर्नामन्

काण्डसमाप्तिः १.१४

shatadru river	शतद्रुस्तु शुतुद्रिः स्याद् विपाशा तु विपाट् स्त्रियाम्	vipasha river	56 ५३३
shona river	शोणो हिरण्यवाहः स्यात्, कुल्या ऽल्पा कृत्रिमा सरित्	canal	५३४
various rivers	शरावती वेत्रवती चन्द्रभागा सरस्वती		५३५
water channel	कावेरी सरितोऽन्याश्च, सम्भेदः सिन्धुसङ्गमः	river's mouth	५३६
born in devaki etc (a)	द्वयोः प्रणाली पयसः पदव्यां, त्रिषु तूत्रौ		५३७
night white lotus	देविकायां सरख्यां च भवे दाविकसारवौ		५३८
water-lily	सौगन्धिकं तु क्लहारं, हल्लकं रक्तसंध्यकम्	night red lotus	५३९
	स्याद् उत्पलं कुवलयं, अथ नीलाम्बुजन्म च	blue lily	५४०
	इन्दीवरं च नीलेऽस्मिन्, सिते कुमुदकैरवे	white lily	५४१
lily root	शालूकं एषां कन्दः स्याद्, वारिपर्णी तु कुम्भिका	some plant	५४२
some other plant	जलनीली तु शेवालं शैवलो ऽथ, कुमुद्वती	place with lilies	५४३
	कुमुदिन्यां, नलिन्यां तु बिसिनीपद्मिनीमुखाः	place with lotuses	५४४
lotus	वा पुंसि पद्मं नलिनं अरविन्दं महोत्पलम्		५४५
	सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम्		५४६
	पङ्केरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहम्		५४७
	बिसप्रसूनराजीवपुष्कराऽम्भोरुहाणि च		५४८
white lotus	पुण्डरीकं सिताम्भोजं, अथ रक्तसरोरुहे		५४९
red lotus	रक्तोत्पलं कोकनदं, नालो नालं, अथा ऽस्त्रियाम्	lily stalk	५५०
lotus fibre	मृणालं बिसं, अब्जादिकदम्बे षण्डं अस्त्रियाम्	coll. of lilies	५५१
lily root	करहाटः शिफाकन्दः, किञ्जल्कः केसरो ऽस्त्रियाम्	filament	५५२
new leaf	संवर्तिका नवदलं, बीजकोशो वराटकः	lotus seed	५५३

काण्डसमाप्तिः १.१४

उक्तं स्वर्व्योमदिककालधीशब्दादि सनाट्यकम्	५५४
पातालभोगिनरकं वारि चैषां च सङ्गतम्	५५५
इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने	५५६
स्वरादिकाण्डः प्रथमः साङ्ग एव समर्थितः	५५७

